

**FRANSIZ SEYYAH GUILLAUME ANTONIE OLIVIER'İN GÖZÜNDEN
İSTANBUL'DA İKTİSADİ HAYAT (1792-1795)**

Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER¹

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamı hakkında bilgi edinilmesini sağlayan önemli kaynakların başında hiç şüphesiz seyahatnameler gelmektedir. Osmanlı ülkesini gezen yerli ve yabancı seyyahların kaleme aldığı eserler dönemin siyasi olayları, gündelik ve ekonomik hayatı ve kültürel yaşamını yansıtmaktadır. Osmanlı topraklarını ziyaret eden batılı seyyahların yazmış olduğu eserler, yabancıların gözüyle Osmanlı medeniyetine ve kültürüne bakan aynalar olarak görülmelidir. Fransız bir seyyah olan Guillaume Antonie Olivier 1792-1798 yılları arasında 6 yıl süre ile Osmanlı topraklarını gezmiş başta İstanbul olmak üzere Ege adaları ve Anadolu şehirleri ile ilgili bir batılı gözü ile çok önemli bilgiler kaleme almıştır. Fransız seyyah Guillaume Antonie Olivier'in Osmanlı topraklarındaki ilk durağı 1792-1795 yılları arasında üç yıl kaldığı başkent İstanbul'dur. İstanbul'da kaldığı süre zarfında İstanbul'un demografik yapısı, gündelik yaşamı, harem hayatı, idari durumu ve iktisadi yapısı gibi farklı konulara dair bilgiler kaleme almıştır. Bu çalışmada Guillaume Antonie Olivier'in 18. yüzyıl İstanbul'unun iktisadi yaşamına dair; ticaret, madencilik, balıkçılık, kaçakçılık, tarımsal ve sınai üretim, ihracat, gayrimüslimlerin ticari hayattaki yeri, ticari kredilerin durumu ve para, fiyatlar ve Fransızların İstanbul ticaretindeki yerlerine ilişkin yapmış olduğu gözlem ve tespitler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca çalışmada, Seyyah Olivier'in 18. yüzyıl sonlarında İstanbul şehrinin içinde bulunduğu iktisadi duruma dair yapmış olduğu eleştiriler ve çözüm önerilerine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Seyyah, İktisadi Hayat, İstanbul, Guillaume Antonie Olivier.

¹ Amasya Üniversitesi, Tarih Bölümü, gurkan.cevger@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1029-8616.

ECONOMIC LIFE IN ISTANBUL THROUGH THE EYES OF THE FRENCH TRAVELER GUILLAUME ANTONIE OLIVIER (1792-1795)

ABSTRACT

Travelogues are undoubtedly among the most important sources providing information about the political, socio-economic, and cultural life of the Ottoman Empire. Works written by local and foreign travelers who visited the Ottoman Empire reflect the political events, daily and economic life, and cultural life of the period. Works written by Western travelers who visited Ottoman lands should be viewed as mirrors reflecting Ottoman civilization and culture through the eyes of foreigners. Guillaume Antonie Olivier, a French traveler, traveled through Ottoman territory for six years between 1792 and 1798, penning invaluable information from a Western perspective on Istanbul, the Aegean Islands, and Anatolian cities. French traveler Guillaume Antonie Olivier's first stop in Ottoman lands was the capital, Istanbul, where he spent three years between 1792 and 1795. During his stay, he wrote about various topics, including Istanbul's demographic structure, daily life, harem life, administrative status, and economic structure. This study analyzes the economic life of 18th-century Istanbul through Guillaume Antoine Olivier's observations and findings on trade, mining, fishing, smuggling, agricultural and industrial production, exports, the role of non-Muslims in commercial life, the status of commercial credit and currency, prices, and the role of the French in Istanbul's trade. -The study also addresses Olivier's criticisms and proposed solutions to the economic situation of Istanbul in the late 18th century.

Keywords: Ottoman Empire, Traveler, Economic Life, İstanbul, Guillaume Antonie Olivier.

GİRİŞ

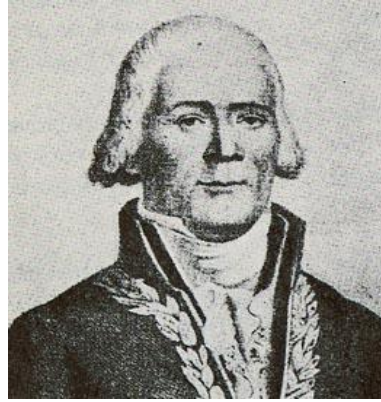
Tarih ilmi için döneminde kaleme alınan arşiv belgelerinin yanı sıra gözlem veya deneyimlerle oluşturulan seyahatnameler, gezi notları ve anı türündeki eserler de tarih ilmine katkı sağlayan önemli kaynakların başında gelmektedir. Bu eserlerin sayısı 19. yüzyılla birlikte artmaya başlamıştır. Özellikle Avrupalı seyyahların gizemli buldukları ve yüzyıllarca öteki olarak gördükleri Doğu'yu keşfetme çabalarıyla çıktıkları seyahatler ile başta Osmanlı Devleti olmak üzere Doğu toplumlarını inceleme fikriyle Avrupalıların zihin dünyasında bir değişim meydana gelmiştir (Müderrişoğlu, 2019:371). Bu değişimde 19. yüzyılda ortaya çıkan oryantalizm diğer bir deyişle Batı'nın, Doğu toplumlarının dil, kültür, tarih ve coğrafyalarını inceleme faaliyetleri de etkili olmuş, oryantalizm disiplini zamanla Hristiyan misyonerliğine ve sömürgecilik faaliyetlerine de zemin oluşturmuştur (Bulut, 2007:428).

Her ne amaçla olursa olsun Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Avrupalı seyyahların kaleme almış oldukları eserler dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yaşantısına ışık tutan önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Avrupalı seyyahların kaleme aldığı eserlerin kullanılması ile son yıllarda birçok bilimsel çalışma meydana gelmiştir. Mesela 18 ve 19. yüzyılda Osmanlı toprakları gezen İngiliz (Hanilçe-Bulut,2020:409-448), (Belge, 2020:777-786), (Tombak, 2020:105-138) ve İsveçli (Belge, 2021:251-266) gezginlerin eserleri birçok bilimsel çalışmaya kaynak oluşturmuştur. Osmanlı topraklarını gezen Avrupalı seyyahlardan bir diğeri de 18. yüzyıl sonlarında (1792-1798) başta İstanbul olmak üzere Ege adaları ve Anadolu coğrafyası hakkında önemli gezi notları kaleme alan Fransız seyyah Guillaume Antonie Olivier'dir.

GUILLAUME ANTONIE OLIVIER'İN HAYATI VE SEYAHATNAMESİ

1756 yılında Fransa'da doğan Guillaume Antonie Olivier bitki ve doğa bilimci ve aynı zamanda entomolog²dur. Tıp eğitiminin ardından bir süre doktorluk mesleği yaptıktan sonra böcek bilimine olan ilgisi nedeniyle 1792 senesinde meslektaşı Jean-Guillaume Bruguiere ile birlikte Fransız hükümetinin desteğiyle Osmanlı topraklarına gönderilmiştir. 1798 yılında Fransa'ya döndükten sonra 6 yıl boyunca Osmanlı topraklarında yaptığı geziler neticesinde elde ettiği verileri 1801 senesinde (*Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse, fait par ordre du gouvernement, pendant les six premières années de la Rublique*) adıyla yayımlamıştır. Guillaume Antonie Olivier eseri 1977 yılında Türkiye Seyahatnamesi: 1790 yıllarında Türkiye ve İstanbul/Olivier'in Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesinden adıyla Oğuz Gökmen tarafından çevirisi yapılarak yayımlanmış, 1991 senesinde Türkiye Seyahatnamesi: 1790 yıllarında Türkiye'de Yaşam, Tarım, Ticaret, Sanayi, Kitap II/ Olivier'in Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesinden adıyla Oğuz Gökmen tarafından tekrar yayınlanmıştır (Gürer, 2020: 1-2). Eserin son baskısı yine Oğuz Gökmen çevirisi ile Guillaume Antonie Olivier Türkiye Seyahatnamesi 18. Yüzyılda İstanbul ve Türkiye adıyla 2024 yılında Kronik Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada, Oğuz Gökmen'in çevirisi ile 2024 yılında yayınlanan eser ana kaynak olarak kullanılmıştır.

² Entomolog: böcek bilimci (Akalin vd. 2011:803).

Resim 1: *Guillaume Antonie Olivier*

Kaynak: <https://unsm-ento.unl.edu/workers/GOlivier.htm> (et. 22.09.2025, es. 12:20)

Guillaume Antonie Olivier'in Gözünden İstanbul'da İktisadi Hayat

Fransız seyyah Olivier, İstanbul'da kaldığı (1792-1795) üç yıllık süre zarfında şehirdeki iktisadi yaşama dair farklı konuları ihtiva eden bilgiler kaleme almıştır. Seyyahın gözlemlerinde İstanbul'daki ticaret, madencilik, balıkçılık, kaçakçılık, tarımsal ve sınai üretim, ihracat, gayrimüslimlerin ticari hayattaki yeri, ticari kredilerin durumu ve para, fiyatlar ve Fransızların İstanbul ticaretindeki yerlerine dair önemli veriler yer almaktadır. Seyyahın gezi notlarında Osmanlı iktisadi yaşamında görmüş olduğu yanlışlıkları eleştirmesi, çözüm önerileri sunarak çeşitli tavsiyelerde bulunması batılı bir seyyahın gözünden 18. yüzyılda İstanbul ve Osmanlı ekonomisinin mevcut durumunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacak nitelikte veriler ihtiva etmektedir.

Ticari Hayat ve Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler devlete itaat ettikleri ve vergilerini verdikleri müddetçe özgür bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. Hristiyan tebaa her türlü sanayi ve ticari faaliyette bulunabilmiş ve çiftçilik de yapabilmişlerdi. Kuyumculuk, bankerlik ve ticaret ile uğraşan Yahudiler de aynı şekilde hayatlarını sürdürmüşlerdir (Ünal, 2013:35). Osmanlı ticari hayatı içinde Müslüman Türklerin payının ne olduğu tam olarak tespit edilememesine rağmen 16. yüzyılda İtalyan ve İranlı tüccarların etkin olduğu yine Türk adı taşıyan Ermenilerin de ticari hayat içinde önemli bir yer kapladığı bilinmektedir (Sayar, 1986:140). Devletin merkezi olan İstanbul gerek kendi vatandaşı gerekse farklı milletlerden birçok gayrimüslime ev sahipliği yapmıştır. Seyyah Olivier'in, İstanbul'da kaldığı süre boyunca gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının veya Avrupalı tüccarların ticari yaşamdaki durumları hakkında yapmış olduğu gözlemler önemli bilgiler içermektedir. Seyyahın gayrimüslimlerin ticari hayattaki durumlarına dair notları şöyledir:

“Ermenilerin hemen hepsi tüccar veya esnaftır. Bütün Osmanlı İmparatorluğu’nda en büyük ve en geniş ticareti, oldukça akıllı şekilde Ermeniler yapmaktadır. Sabırlı, tutumlu ve yorulmaz insanlardır. Birçokları mekanik sanatlarda meşgul olurlar, bankacılık yaparlar, paşaların ve yüksek rütbeli erkanın işlerine bakarlar. Kendilerine atfedilebilecek kusur, zengin olmak için hiçbir vasıtayı ihmal etmemek ve yapabildikleri takdirde sattıkları malın evsafı hakkında müşterilerini aldatmak istemeleridir. Mümkün olduğu kadar çok kazanma gayretlerine rağmen taahhütlerine nadiren riayet etmezler ve vaatlerini yerine getirmeye çalışırlar. Yahudilere gelince Avrupa’daki soydaşlarına oranla çok daha kötü durumdadırlar. Daha cahil, daha fakir ve daha mutaassıptırlar. Her türlü alışverişle ve süfli de olsa her türlü işle uğraşırlar. Pek azı doktor, tercüman veya iş adamıdır. Hiçbiri tarımla uğraşmaz. Az da olsa kâr getiren her iş onların makbulüdür. Zengin Yahudiler tefecilik, murabahacılık yapar, mukabili ayda %2-%3 hatta durum ve şartlara göre daha yüksek faizle ödünç para verirler. Simsarlık ve bankacılık yaparlar. Türk gümrükçüleri, gelen malların değerleri takdir ettirmek veya gümrük resimlerini hesaplamak için Yahudileri kullanırlar” (Olivier, 2024:34-35).

Olivier’in İstanbul’daki gayrimüslimlerin ticari hayattaki yerlerine dair yapmış olduğu tespitler Osmanlı ekonomik hayatındaki gayrimüslimlerin durumunu özetler niteliktedir. Seyyahın İstanbul’da bulunan kendi vatandaşlarının ticari vaziyetlerine dair gözlemleri de dikkat çekici bilgiler ihtiva etmektedir. Olivier’in, Fransız tüccarların İstanbul ticaret hayatındaki yeri, kazançları veya zararları hakkında yapmış olduğu gözlemleri şöyledir:

“Osmanlı limanlarında ve iskelelerinde çalışan Fransız tacirleri de on iki, on beş veya en çok yirmi yıl sonra ana vatana dönmek zorunda oldukları için bu evlenme yasağının kapsamı içine girerlerdi. Bunlardan akıllıca davrananlar, tasarruflarını değerlendirip hatırı sayılır servet ile kendi ülkelerine dönerler. Türkiye’deki Fransız ticarethanelerinde 15-18 yaşında çocuk denebilecek yaşta Fransızların çalıştıklarını gördüm. Bunlar 25 yaşına gelince ticarethanenin yöneticisi olurlar. Çoğu zaman on yıllık süre zarfında kendilerine yetecek ve Fransa’ya döndüklerinde evlenerek rahat bir hayat temin edebilecek servet biriktirirler. İstanbul’a geldiğimizde ve çeşitli liman ve iskeleleri gezdiğimizde çok sayıda Fransız vatandaşının buralarda çalışmakta, Avrupa sanat ve hünelerlerini yaymakta olduklarını ve Fransız sefirinin ve cumhuriyet idaresi temsilcilerinin himayesinde oldukları için hiçbir vergi ve resim ödemeksizin sanatlarını sürdürdüklerini büyük bir hayretle gördük ve tespit ettik. Bu işçi ve sanatkarların birer cumhuriyet vatandaşı olarak Fransız büyükelçisinin himayesinden ve dolayısıyla vergi muafiyetinden faydalanmaları ne kadar tabii ise bunların sanat ve hünelerlerini cömertçe yayarak Türkleri bizim imalathanelerimizin müşterisi ve ithalatçısı olmaktan çıkarmaları ve bu yüzden Fransız iktisadiyatına zarar vermeleri de o derece anlaşılabilir keyfiyettir. Buna karşılık Türkiye’de çalışan Fransız işçisi ve sanatkarı pek de mesut sayılmaz. Kazancı azdır. Çok çalışması ve tasarruf etmesine rağmen çoğu zaman vatanına dönecek kadar parayı bile biriktiremez” (Olivier, 2024:215-216).

Olivier'in gayrimüslimlerin ticari hayattaki yerleri hakkındaki tespitlerinden anlaşıldığı kadarıyla Ermeni ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarının İstanbul'daki ticari hayatın içinde önemli bir yer kapladıkları görülmektedir. Fransız tüccar ve işçilerin ise kendilerine sağlanan çeşitli vergi muafiyetleri ve finansal imtiyazlara rağmen, yeterli finansal kazanca veya birikime sahip olamadıkları anlaşılmaktadır.

Seyyah Olivier'in, 18.yüzyıl İstanbul'unun ticari hayatına dair gözlemlerinden bir diğeri de şehrin jeopolitik ve jeostratejik konumunun sağlamış olduğu birçok avantaja rağmen ticari ve ekonomik hayatın içinde bulunduğu duruma dairdir. Seyyahın tespitlerinde yalnızca İstanbul ekonomisinin mevcut durumu hakkındaki veriler değil, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında yapılabilecek olası bir ticari ve siyasi ittifakın her iki devlete getireceği faydalar hakkında da önemli değerlendirmeler vardır:

“Eğer Türkler taassubun etkisi altında kalıp ekonomi ve sanayi alanındaki yeniliklere sırt çevirmemiş olsalardı, eğer dini tevekkülleri kendilerini uyusukluk ve tembelliğe sevk etmemiş bulunsa idi, bugün dünyada hiçbir şehir, hiçbir liman İstanbul şehri ve limanı kadar geniş bir ticaretin antrepосу görevini göremezdi. Asya ile Avrupa kıtasının birleştiği noktada, Karadeniz ve Akdeniz arasında, mümbit, verimli Anadolu yarımadasının başlangıcında koca bir imparatorluğun payitahtı olan İstanbul, doğunun ve batının kuzeyin ve güneyin bütün mahsulleri, bütün mamulleri için ne mükemmel ve bulunmaz bir geçit yolu, bir bekleme yeri ve pazarı olabilirdi. Lakin gelin görün ki bugün bu ticaret çok sınırlı bir halde kalmıştır. İstanbul'daki sanayi, şehrin ihtiyaçlarına cevap vermekten öteye gidemez, civarda yetiştirilen bütün tarım ürünleri ise ihracata yeterli değildir. Buna karşılık vilayetlerden gelen zahire ve mallar o kadar çoktur ki İstanbul'un ihtiyacına yettikten başka, Fransız tacirlerine ihracat imkânı da verir. Doğu ülkeleri ve Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticaretimizin geliştirilmesinden her iki tarafın da çok faydalar sağlayacağından şüphe etmiyorum. Osmanlı hükümetinin bize karşı açmak durumunda kaldığı savaş daha uzun süre devam edemez. Güçlü ve kıskanç düşmanımızın bu konudaki rekabetine ve bütün gayretlerine rağmen halihazırdaki avantajlı durumumuzdan faydalanmasını bilmeliyiz” (Olivier, 2024:198-199).

Seyyahın, Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayata bakışına dair yapmış olduğu gözlemler doğru fakat eksiktir. Aslında 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ekonomisinde önemli bir canlanma ve büyüme meydana gelmiştir (Ünal, 2012:156). Ancak bu yüzyılın sonlarına doğru devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumda meydana gelen değişme ve gelişmeler, 18. yüzyılın sonlarında İstanbul'u ziyaret eden seyyahın farklı tespitler yapmasına neden olmuş olabilir. Seyyah Olivier'in, bir yabancı gözüyle başta İstanbul şehrinin ticari durumu olmak üzere, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik duruma dair yapmış olduğu gözlem ve tespitlerden anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyadaki ekonomik ve ticari hayatta yaşanan değişimlere ayak uyduramadığı ve elindeki potansiyeli çağın ekonomik şartlarına göre uyarlayarak istediği nispette değerlendiremediği görülmektedir.

Balıkçılık

İstanbul şehri, Karadeniz ve Marmara denizine kıyısı olması ve şehir içinden boğazın geçmesi nedeniyle balıkçılık faaliyetlerine elverişli bir konumda bulunmaktadır. Etrafının denizlerle çevrili olması sebebiyle hem ticaret hem de beslenme açısından tarih içinde önemli bir yerde olan İstanbul, Bizans'tan günümüze kadar ciddi bir balıkçılık faaliyetine ev sahipliği yapmıştır (Somçağ, 1994:17). Osmanlı döneminde de İstanbul'da balıkçılık faaliyetleri yaygın bir şekilde yapılmaya devam etmiş ve zaman içerisinde İstanbul'u ziyaret eden Pierre Gilles, Ogier Ghislain De Busbecq ve Baron Wratislaw gibi batılılar da eserlerinde bu durumu ayrıntılı şekilde ele almışlardır (Doğan, 2011:41).

18. yüzyıl sonlarında İstanbul'u ziyaret eden Olivier'in de İstanbul'da yapılan balıkçılık faaliyetleri, yakalanan balık türleri, şehrin balık ticaretindeki yeri ve gündelik yaşamdaki balık tüketim alışkanlıklarına dair gözlem notları şöyledir:

“Karadeniz, Boğaz ve Marmara’da balık her mevsim fevkalade bol ve çeşitlidir. Fakat Türkler pek az balık yerler ve bu mahluklar ancak Avrupalı, Rum ve Ermenilerin sofralarını süslediği için bütün şarkta balık nispeten çok az tüketilir. İstanbul’da bile balık avı ticareti ile meşgul olanların sayısı sınırlıdır. Şüphesiz burada konu ettiğimiz taze balık ticaretidir. Yoksa Karadeniz’den ve bazı limanlardan gelen tuzlu ve salamura balıklar adeta yok pahasına satıldığından fakir Rum, Ermeni ve Yahudiler tarafından bol miktarda tüketilir. İstanbul ve civarında en çok görülen balık avlama usulü şudur: Balıkların bulundukları veya sürü ile geçtikleri bilinen yahut tahmin edilen yerlerde, X şeklinde bir iskele kurulur. Bu iskelenin dibine ve dört bir tarafına ağlar gerilir balıkçılardan birisi bu iskelenin üzerine çıkıp denizin dibini gözlemlemeye başlar balık sürüleri ağların üstüne geldi mi vereceği bir işaret üzerine ağlar çekilmeye başlanır balıklardan kaçamayanlar ağların üzerinde kalıp yakalanırlar. Barbunya, mercan, levrek, kalkan, dil balığı, tavuk balığı ve palamut en çok görülen ve aranan balıklar. Bundan başka İstanbul civarında kabuklu deniz mahlukları da avlanır. İstiridye mebzul ve çok lezzetlidir. Midyeler pek büyük bir iriliktedir. Istakoz ise istenildiği kadar avlanabilen bir mahluktur. Eti, Güney Fransa’dakiler kadar lezzetlidir” (Olivier, 2024:90-91).

Olivier'in gözlemlerinden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'da önemli bir balıkçılık faaliyeti olduğu görülmektedir. Ancak balık tüketim alışkanlıkları içinde bahsettiği deniz kabuklularının tüketimi muhtemelen Müslüman halk için değildir. Seyyahın bu tespiti gayrimüslim halkın tüketim alışkanlıkları için yaptığını bir değerlendirme olmalıdır. Çünkü Müslümanlar, balık haricindeki deniz kabuklularının tüketimine dini ve mezhepsel prensipler gereği uzaktırlar (Heyet, 2012:41).

Madencilik

Osmanlı Devleti önemli maden yataklarına sahip olmasına rağmen madencilik faaliyetleri hem geç başlamış hem de zaman içinde önemli bir gelişme gösterememiştir (Eldem, 1994:41). 18. yüzyıldan itibaren birçok alanda yaşanan sorunlar Osmanlı madenciliğini de etkilemiş maden mevzuatının devrin şartlarına ayak uyduramaması da sektörün gerilemesine hız vermiştir

(Bayartan, 2008:137). Olivier'in İstanbul'da yapılan madencilik faaliyetleri ile ilgili verdiği bilgiler 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin maden işletmeciliğindeki durumunu teyit eder niteliktedir. Olivier'in tespitleri genel olarak kömür madenciliği ile ilgilidir ve seyyahın gözlemlerinde İstanbul'daki kömür madeni ocaklarının düzgün işletilememesi ve çıkan kömürün kalitesiz ve yeterince kârlı olmadığı yönündedir. Olivier'in İstanbul'daki kömür madeni işletmeciliği ilgili gözlemleri şöyledir:

“Karadeniz ağzındaki kömür madenini işletmek için kısa bir süre önce kaptan paşadan gerekli müsaadeyi almış olan birkaç Ermeni gelip bizi buldular ve rahatça konuştular. Maksatları ancak çok kötü bir cins kömür çıkarabildikleri maden ocaklarının ıslahının usul ve çarelerini öğrenmekti. Maden ocağını gidip mahallinde görmek istedik Thermidor ayı içinde bir gün Büyükdere'den yola çıktık. Dağlık, taşlık, engebeli ve ormanlık bir araziye geçtikten sonra Karadeniz kıyılarına vardık. Ermeniler toprağı derinlemesine, kuyu kazar gibi kazmak suretiyle kömür çıkartmaya çalışıyorlardı ki bu tabiatıyla çok zahmetli ve o nispette verimsiz oluyordu. Çünkü gerçek anlamda bir kömür istihali yapılamıyordu. Onlara, toprağın altında galeriler kazarak madenin içine girmek lüzum ve zaruretini anlatıncaya kadar epey zahmet çektik. Ama buradaki madenin pek bir işe yaramadığı veya damarın çok derinlerde olduğu kanaatine vardığımız için, tesadüf edecekleri ilk damarı takip etmelerini ve eğer şimdikinden daha iyi bir cins kömür elde edemezlerse bu teşebbüsten vazgeçmelerini halisane bir şekilde tavsiye ettik” (Olivier, 2024:89-90).

Olivier'in, İstanbul ve çevresinde yapılan madencilik faaliyetleri ile dikkati çektiği husus madenciliğin ilkel metotlar ile verimsiz bir şekilde yapıldığıdır. Olivier'in maden sahasına giderken bahsettiği yol güzergahı düşünüldüğünde Büyükdere'den başladığı yolculuğu Karadeniz sahillerinde son bulmuştur. Güzergâhtan anlaşıldığı kadarıyla seyyah, İstanbul'un kuzeyine doğru gitmiştir. Olivier'in bilgi verdiği kömür madeninin, bugün İstanbul Havalimanı'nın bulunduğu ve eskiden kömür madeni işletmesinin olduğu yeri tarif ediyor olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

Kaçakçılık

Kaçakçılık faaliyetleri tarih boyunca birçok devlet içinde yapılmış ve ülke ekonomilerine ciddi zarar veren bir eylem olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti de diğer devletler gibi kaçakçılık faaliyetlerini engellemek için zaman içerisinde büyük çaba sarf etmiştir. Osmanlı Devleti'nde deniz ticareti faaliyetleri çoğunlukla yabancı gemiler ile yapılmaktaydı. Devletin yeteri kadar bu ticaret alanlarını kontrol altında tutamaması sorunlara sebebiyet vermekteydi (Sayar, 1986:142). Osmanlı yönetimi her ne kadar deniz yoluyla yapılan kaçakçılığa engel olmak istemişse de denizlerin kontrol altında tutulup denetlenmesi oldukça zor olmuştur. Aynı zamanda örfi ve şer'i idarecilerin kaçakçılarla iş birliği yapmaları ile doğal veya insani durumların kontrol edilememesinde yaşanan sorunlar kaçakçılık faaliyetlerinin tam anlamıyla engellenememesine neden olmuştur (Yılmaz, 2020: 528). Devlet bürokrasında yer alan bazı nüfuzlu kişilerin de kendilerine menfaat sağlamak adına yabancı devletlere kaçak zahire temin edilmesine yardımcı olması da bu sorunun devam etmesine neden olmaktadır (Berkes, 2018:334).

Her ne kadar devlet başta buğday olmak üzere gıda maddeleri ve pamuk gibi malların ihracatını yasaklayıp malları ve piyasayı kontrolü altında tutmaya çalışsa da Batılı devletler ellerindeki gümüş para fazlalığı sebebiyle Osmanlı topraklarından ihtiyaç duydukları malları kaçak olarak temin edebilmekteydiler (Tabakoğlu, 1985:236-237).

18. yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen Seyyah Olivier'in de İstanbul'daki kaçakçılık faaliyetlerine dair bazı gözlemleri olmuştur. Olivier'in şehirde yapılan kaçakçılık faaliyetlerine dair tespitleri şehre giren buğday miktarı üzerinden yaptığı nüfus hesapları üzerinedir ve şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“İstanbul şehri ve civarının ekmeklik un ve buğday ihtiyacı doğrudan doğruya hükümet tarafından veya hükümet kontrolü altında temin ve tevzi edilmektedir. Özel şahısların buğday ve un satmaları yasaklanmıştır. Bu şekilde İstanbul'a verilen buğday miktarı günde 1500 kiledir erkek, kadın ve çocuk üst üste insan başına günde bir buçuk libre³ un tüketildiği varsayılırsa İstanbul nüfusu 500 bin üstüne çıkaran tahminlerimizin doğru olduğunu kabul etmek lazım gelir. İstanbul'a hükümet kontrolünden geçmeden kaçak olarak giren buğdayın miktarı yukarıda yaptığımız nüfus tahminini değiştirecek ölçüde değildir. Olsa olsa 20 bin kişilik bir fark oluşturur” (Olivier, 2024:35-36).

Olivier'in İstanbul'dan yapılan buğday kaçakçılığına dair gözlem ve tespitlerinin nüfus hesaplamasına ciddi bir etki yapmadığı tezinden hareketle 18. yüzyıl İstanbul'unda buğday ve un kaçakçılığının piyasayı etkileyecek oranda olmadığı düşünülebilir.

Tarımsal ve Sınai Üretim

Osmanlı tarım sistemi, tımar rejimine bağlıdır. Tımar, devlet kontrolü altındaki toprakların yine devlet görevlisi sipahilerin denetiminde köylüler tarafından işletilmesi esasına dayanmaktadır (Buluttekin, 2015:198). Klasik dönemde verimli bir şekilde işletilen bu sistem, 17. yüzyıl ile birlikte sarsılmaya başlamış, 18. yüzyıla gelindiğinde sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi giderek zorlaşmıştır. Sistemde yaşanan sorunlar ekili alanların atıl kalmasına, dolayısıyla tarımsal verimin giderek azalmasına sebebiyet vermiştir. 18. yüzyıl sonlarında İstanbul ve çevresindeki tarımsal üretime dair Seyyah Olivier'in gözlemlerinden bir diğeri de tıkanmaya yüz tutmuş tımar sistemi ve tarımsal üretimin mevcut durumu ile ilgili olup seyyahın gözlemleri şöyledir:

“İstanbul civarındaki arazi, bizde olduğu gibi bağ, bahçe, hububat, dut vs. meyve ağaçları yetiştirmeye fevkalade elverişli olduğu halde, Karadeniz Boğazı sahillerinden gayrı yerlerde ekilmiş arazi görmek zordur. Şehrin batı tarafındaki arazi oldukça düzdür, akıllı ve çalışkan bir halkın, geçimini pek kolay bir şekilde sağlayabileceği bir sıra ovalar ve yamaçlar halinde uzar gider.

³ Libre (Pound): Ağırlık ölçüsü birimi olup 454 grama denk gelmektedir (Ünal, 2011:431).

Limandan Karadeniz'e kadar olan kısmı gayrimuntazam tepeler ve vadilerle kesilmiş bir haldedir. Bütün bu saha şistlidir. Toprağın nebat tabakası oldukça kalın ve cinsi bilhassa vadilerde ve çukur yerlerde çok iyidir. Ama istibdat idarelerinin milletin nimet kaynaklarını kurutan kötü geleneklerinden mi yoksa ataları gibi savaşmayı, kılıç ve kalkanla oynamayı her şeye tercih eden Türklerin tarımla pek uğraşmak istememelerinden mi bilinmez Osmanlı İmparatorluğu'nda tarıma en elverişli, en verimli arazi boş durmaktadır. Gerçekten hükümet adamları tarafından taciz edilmedikleri ölçüde veya vali paşalardan ekseriya müsamaha gören eşkıyalardan korkulmadığı sürece, tarım daha ziyade Rumlar, Ermeniler ve Araplar tarafından yapılmaktadır. Bundan başka Epire ve Dalmaçya'dan gelen Rum göçmenleri İstanbul dolaylarındaki toprakları başarıyla işlemekte ve bol ürün almaktadırlar” (Olivier, 2024:69).

Tarım arazilerinin yeterli olmasına rağmen, tarımsal üretimin az oluşu ve arazilerin ekilmeyişi seyyahın dikkatini çekmiştir. Olivier'in tarımsal üretim ile tespiti, devletin içinde bulunduğu durum ve tımar sistemindeki yozlaşmanın bir nevi teyiti olarak görülebilir. Seyyahın gözlemlerinden anlaşıldığı kadarıyla tarımsal üretimin çoğunlukla gayrimüslim tebaanın elinde oluşu ayrıca dikkat çekici niteliktedir.

Olivier'in İstanbul'a dair gözlemlerinden bir diğeri de şehirdeki sınai üretim ile alakalıdır. 18. yüzyılda Osmanlı sanayisi, batıdaki gelişmelere benzetilebilecek şekilde değişim ve dönüşlere sahne olmamıştır. Ancak bu durum Osmanlı sanayisinin tek düze veya hiçbir ilerleme ve gelişmeye sahne olmadığı anlamına da gelmemektedir (Genç,2012:227). İstanbul, imparatorluğun yönetim merkezi olması sebebiyle ticaret ve sınai üretimin zaman içerisinde geliştiği önemli merkezlerden birisi olarak ön plana çıkmıştır. Olivier'in İstanbul'da kaldığı süre zarfında sınai üretim ile ilgili tespitleri genel olarak harp sanayisi ile ilgili olup özellikle barut sanayisi ve üretilen barut ile verdiği bilgiler dikkat çekicidir:

“Şehirden sahile en yakın yolu takip etmek suretiyle iki saatlik bir yürüyüşten sonra Yeşilköy'e varılır. Bu Rum köyünde, birkaç sene evvel padişah, toplarda kullanılacak barut imal üzere baruthane kurmuş, yönetimini de bir İtalyan'a vermişti. Türklerin barut konusundaki bilgileri pek parlak değildir. Uzun yıllar barutu Venediklilerden satın almışlardır. Şimdi kendi imal ettikleri barut ise Avrupa'dakilerin mükemmelliğine henüz vasıl olmamıştır. Bu barut av tüfeklerinde ve bilhassa tabanca ve tüfeklerin ateşlenmesine pek elverişli değildir. Bu bakımdan Türk limanlarına sefer yapan gemilerin kaptanları Avrupa'nın ince av barutunu getirip burada büyük kârla satarlar. Karabina ve tabancalarda kullanılan bu barut Türkler nezdinde pek ziyade makbuldür” (Olivier, 2024:72-73).

Seyyah Olivier'in barut sanayisi ile gözlemlerinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nin barut sanayisinde çağın gereksinimlerine ayak uyduracak nitelikte tesislere sahip olmadığı görülmekte ve İstanbul'daki barut üretiminin yalnızca askeri amaca hizmet amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Olivier'in İstanbul'daki sanayi ile ilgili diğer bir tespiti de üretimin yalnızca şehrin ihtiyaçlarının karşılanması ile sınırlı kaldığı yönündedir (Olivier, 2024:38).

İhracat

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemlerde dünya ticareti çoğunlukla Akdeniz ve çevresinde şekillenmiştir. Kuruluş dönemlerinde Ceneviz ve Venedikli tüccarların söz sahibi olduğu bu yapı, 16. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi batılı devletlerin kontrolü altına girmiştir. Başka devletler ile yapılan ticarete her ne kadar Türk tüccarların da payı olsa da ticaret yollarının değişimi ile birlikte dış ticarete Türklerin durumu zaman içinde kötüleşmiştir (Tabakoğlu, 2021:395-409). Siyasi ve ekonomik sebeplerle başta Fransızlar olmak üzere daha sonra farklı devletlere de verilen ticari kapitülasyonlar, zamanla Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir yapıya dönüşmüştür. Batılılar, kapitülasyonların içeriğini Osmanlı aleyhine kullanarak Osmanlı ülkesini hammaddenin alındığı ve işlenmiş ürünlerin satıldığı bir yer haline getirmişlerdir (Tabakoğlu, 2020:381).

Osmanlı Devleti her ne kadar kapitülasyonlar ve dünyada meydana gelen mali değişim ve dönüşüm sebebiyle ticari hayatta bazı zorluklara maruz kalmış olsa da 17-18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Karadeniz limanları ihracat mallarının sevk edilmesinde önemli bir ticari noktada yer almaktaydı. Adı geçen yüzyıllarda Akdeniz ve Karadeniz limanlarından Batı Avrupa'ya önemli bir ticari mal sevkiyatı olmakta ve ihraç edilen malların içerisinde, hububat, tiftik, buğday, ham ipek ve pamuk gibi hammaddeler ile deri ürünleri önemli bir yer tutmaktaydı (Pamuk, 2011:163).

18. yüzyılın sonlarında İstanbul'un gerek başkent olması gerekse coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle dış ticarete önemli bir ihracat limanı olduğu görülmektedir. Nitekim Seyyah Olivier'in İstanbul'da kaldığı süre zarfında ihracat ile vermiş olduğu bilgiler ve gözlemler de bu durumu teyit eder niteliktedir. Seyyahın, 18. yüzyılın sonlarında İstanbul limanlarından Fransa'ya gönderilen ticari mallardan, yapağı, keçi yünü, işlenmiş deri, bal mumu, at kılı ve geyik boynuzu gibi çoğunluğunu hammaddelerin teşkil ettiği ticari emtialar hakkındaki gözlem notları şöyledir:

“İstanbul'dan Fransa'ya yapılan en büyük ihracatı yün ve yapağı teşkil eder. Bütün bu Orta Şark'tan yaptığımız ithalatta da ikinci sırayı işgal eder, değeri yılda 1 milyon 500 bin frank tutar. Anadolu'nun soğuk bölgeleri ile İran'da develerin tüyleri kış aylarında çok bol, ince ve parlak olur. Bu tüyler her yıl yaz ayları başında dökülürler. Bu tüyler ticaret lisanında yanlış olarak “laine de chevron” (keçi yünü) olarak tanınır. En meşhur ve makbul olanları kervanlarla Erivan, Tiflis, Erzurum ve Tokat yolu ile İstanbul'a gelenlerdir. Üç cinsi vardır: siyah, kırmızı ve gri. En pahalısı siyah olanıdır. Gri deve tüyünün değeri ise kırmızınının yarısı kadardır. Bu yünlerden her sene Halep, İzmir ve İstanbul yolu ile Marsilya'ya sevk edilir. İstanbul'dan 300 librelilik⁴ balyalarla Marsilya'ya yapılan ihracat 80-100 balya arasındadır. Alelade maroken deriler tanesi 2.50 franktan satılır. Fransız tacirler her sene İstanbul'dan 1200-1500 kadar alırlar.

⁴ Olivier'in verdiği bilgiye göre İstanbul'dan ihraç edilen balyaların her birisi 300 libre=136 kilogram gelmektedir. İhraç edilen 80-100 balya verisi baz alındığında İstanbul'dan Fransa'ya gönderilen yün ve yapağının senelik 11-14 ton arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün Karadeniz sahillerinden, Marmara'dan, Çanakkale'den, Rumeli'den, Eflak ve Boğdan'dan o kadar çok balmumu gelir ki Fransız tacirleri İstanbul'dan 300 bin franklık bal mumu satın alırlar. İstanbul civarındaki ormanlarda geyik oldukça mebzul⁵ bulunur, her sene Marsilya'ya 2 bin franklık geyik boynuzu satılır. Türkiye'den at kılı ithalatımız senede 4 bin frangı bulur. Malların çoğu Bulgaristan ve Beserabya'dan İstanbul'a gelir” (Olivier, 2024:199-205).

Seyyahın, 18. yüzyıl sonlarında Fransa'ya yapılan yün ve yapağı ihracatına dair vermiş olduğu bilgiler konu üzerine yapılan başka araştırmalar tarafından da teyit edilmektedir. Öyle ki 18. yüzyıl sonlarında (1787) Fransa'ya önemli miktarda tiftik ve tiftik ipliği satılmakta ve bu ihracattan Osmanlı Devleti yaklaşık 6000 Fransız lirası gelir elde etmekteydi (İnalcık, 2008: 121)

Olivier'in İstanbul'dan ihraç edilen mallar ile ilgili gözlem ve tespitlerinden Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonlarında hammadde ihracatına dayalı bir dış ticaret yürüttüğü de görülebilir. Bu durum zaman içerisinde Osmanlı aleyhine artarak devam etmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin ihracat malları ile ithal ettiği işlenmiş/mamul malların miktarları mukayese edildiğinde bu durumun 1910 senesine kadar Osmanlı Devleti aleyhine geliştiği görülecektir.

1910 senesinde Osmanlı ihracatının %90'ı hammaddeler üzerine kuruludur (Pamuk, 2020:52) ve bu durum Olivier'in 18. yüzyıl Osmanlı ihracatına dair gözlemlerindeki verilerin zaman içinde Osmanlı Devleti lehine değişmediğini de göstermektedir.

Para ve Ticari Kredilerin Durumu

Sanayi devriminden önce Osmanlı Devleti ve diğer birçok devlet birbirine benzer iktisadi meseleler ile uğraşmaktaydı. Devletler, kentlerin iâşesinin sağlanması, vergi toplanması ve mevcut ekonomik düzenin devamını sağlamak adına zaman içerisinde müdahaleci bir iktisadi düşünceyi benimsediler (Pamuk 2017:54). Bu iktisadi süreçte birçok ülkede para düzeninin işleyişinde ve finansman tedarikinde ciddi değişimler de yaşanmıştır. 17-18. yüzyıllar ile birlikte Osmanlı Devleti'nde de halkın veya tüccarların ihtiyaç duyduğu para ve sermayenin elde edilmesinde özellikle zengin gayrimüslimlerin ön plana çıktığı bir dönem başlamıştır. Seyyah Olivier'in İstanbul'da kaldığı süre zarfında (1792-1795) yapmış olduğu gözlemlerden bir diğeri de İstanbul halkının ve esnafının kredi ve para bulmakta yaşadığı sorunlara dairdir. Olivier'in gözlemlerinde özellikle faizle para veren kesimlerden bahsederek faiz oranlarına dair görüşleri Osmanlı Devleti'nin mevcut iktisadi yapısına önemli bir ışık tutmaktadır. Olivier'in İstanbul şehrinde para ve ticari kredilerin tedarik edilmesinde gayrimüslimlere dair yapmış olduğu gözlemleri şöyledir: “Zengin Yahudiler tefecilik ve murabahacılık yapar, rehin mukabili ayda %2-%3 hatta durum ve şartlara göre daha yüksek faizle ödünç para verirler. Simsarlık ve bankacılık yaparlar” (Olivier, 2024:35).

⁵ Mebzul: bol miktarda, çok. (Devellioğlu, 2010:685), (Sami, 2019: 1269).

Olivier'in gözlemlerinden anlaşıldığı üzere başta İstanbul şehri başta olmak üzere Yahudilerin, toplumun ihtiyaç duyduğu paranın tedarik edilmesinde önemli bir konumda oldukları görülmektedir. Bu gözlem aynı zamanda finansal birikimin Osmanlı toplumunda hangi etnik gruplar arasında yoğunlaştığı hakkında da bilgi vermektedir.

Seyyah Olivier'in İstanbul'da kaldığı süreçte yapmış olduğu gözlemler ve tespitlerden bir diğeri de ticari kredi ve paraya ulaşmada halkın yaşadığı zorluklar ile ilgilidir. Bu hususta Olivier'in notları şu şekildedir:

“İş ve alışveriş aleminde tam bir güvenin mevcut olmayışı, ödünç vermelerde borçlunun bir felakete uğraması, gözden, itibardan düşmesi yahut devlet hizmetinde olduğu için ölümünde terekesine devlet tarafından el konulması tehlikesi piyasada ve ticari işlerde öyle bir itimatsızlık yaratmıştır ki çok fahiş ölçülerde faiz ödemeyi kabul etmeden kredi bulmak yahut normal değerinin çok üstünde fiyattan aşağıya kredili bir mal satın almak mümkün değildir. Hatta çoğu zaman ödünç alınan paranın çok üstünde değer taşıyan bir malı rehin olarak bırakmadan kredi bulmak bile zordur. Faiz nispeti bu yüzden çok yüksektir. Avrupalı tüccarlara uygulanan faiz genellikle %8-10 arasındadır. Müslümanlardan, Yahudi, Rum ve Ermenilerden ise %15-20 arasında faiz istenir. Bu nispet devlet hizmetinde olup dolayısıyla malları veya ölümlerinde terekesi müsadere ve geri alma tehlikesine maruz bulunan Türkler için %30-40 hatta %50'ye çıkar. Özel şahıslara genellikle %25-30 faizle para verilir. Şehirlerde hemen daima teminat olarak bir rehin alma adeti vardır” (Olivier, 2024:195).

Olivier'in gözlemlerinden anlaşıldığı kadarıyla 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mevcut iktisadi durumun ve müsadere diğer bir deyişle devletin kişilerin mallarına el koyması uygulamasının (Öğün, 2006:67-68) kredi ve finansman tedarikinde özellikle Türkler aleyhine ciddi bir sorun oluşturduğu görülmektedir.

Fiyatlar

Osmanlı Devleti, ülke içindeki fiyatlara müdahaleci bir iktisadi düşünceyi benimsemiş ve başta narh uygulamaları olmak üzere fiyat istikrarını sağlamaya yönelik zaman içinde çeşitli düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Ancak 16. yüzyılda başlayan ve tüm dünyayı etkileyen fiyat devriminin olumsuz sonuçları Osmanlı Devleti'ni de ciddi olarak sarsmıştır. Mesela başkent İstanbul'da fiyatlar 16.yüzyılın başlarından 17. yüzyıl sonlarına kadar yedi kata varan oranlarda artış göstermiş daha sonraki dönemlerde de meydana gelen ciddi fiyat artışlarıyla ülke genelinde enflasyonist bir ortam yaşanmaya başlanmıştır (Pamuk, 2010:163-164). Seyyah Olivier'in İstanbul'da kaldığı 1792-1795 tarihleri, Osmanlı ekonomisinin önemli bir enflasyon hareketine maruz kaldığı zaman ile kesişmektedir. Olivier'in İstanbul'daki fiyatlar hakkında bilgi verdiği tek gözlemi köle fiyatları ile ilgilidir. Seyyahın köle fiyatlarına dair aldığı notlar şöyledir:

“Esir kızların İstanbul pazarındaki fiyatı, tıpkı diğer bütün mallar gibi arz ve talep kaidelerine göre değişir. Bedelleri umumiyetle 500 ila 1000 kuruş yani 1000 ila 2000 frank arasındadır. Ama müstesna güzellikteki bir kız, teşhir edilmeye dahi lüzum kalmadan çok daha yüksek fiyatlara satılabilir. Zira böyle ender bir “mal”ı elde ederek padişaha yahut kendilerini himaye eden diğer devlet büyüklerine takdim edebilmek için imparatorluk zenginlerinin yapmayacakları fedakârlık yoktur” (Olivier, 2024:112).

Olivier’in köle fiyatlarına dair gözlemlerinden, İstanbul pazarında satılan kölelerin millet, yaş, cinsiyet ve fiziki özelliklerine göre fiyat aralıklarının değiştiği düşünülebilir. Dönemin iktisadi şartları göz önüne alındığında seyyahın köle fiyatlarına ilişkin vermiş olduğu verilerin önemli bir rakama denk geldiği görülmektedir.

Seyyah Olivier’in Osmanlı İktisadına Dair Eleştiri ve Önerileri

Olivier’in İstanbul’un iktisadi yaşamına dair yapmış olduğu detaylı gözlemleri 18. yüzyılın sonlarında başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ekonomisinin mevcut durumuna ışık tutacak mahiyettedir. Seyyahın tespitleri yalnızca mevcut ekonomik işleyiş ile ilgili değildir. Olivier, bir batılı gözü ile İstanbul’un içinde bulunduğu iktisadi durumu eleştirerek, bazı çözüm önerilerini notlarına eklemiştir. Seyyahın İstanbul’dan başlayarak tüm imparatorluk dahilinde yapılması gereken iktisadi dönüşümün gerekliliğine ilişkin kaleme aldığı gözlem notları ve tavsiyeleri şöyledir:

“Bütün bu anlattıklarımızdan çıkarılabilecek sonuç şudur: İstanbul şehri şimdiki halde, bu büyük nüfusunu hükümdarın burada oturmasına, devlet dairelerinin burada bulunmasına ve nihayet sarayın muazzam masraflarına borçludur. Lakin İstanbul şehri, Karadeniz ve Marmara, Asya ve Avrupa arasındaki bu mesut ve müstesna mevkiinden istifade edebilmiş, büyük bir ticareti teşvik edebilecek ölçüde geniş, emin ve elverişli olan limanını değerlendirebilmiş olsa idi, sanayiini geliştirecek ürünlerini bütün imparatorluğa hatta yabancı ülkelere sevk edebilse idi ve nihayet şu insanlığı mahveden büyük felaket vebayı önleyebilse idi hiç şüphe yok ki bu şehir muazzam bir gelişme kaydeder ve belki da haddinden fazla bir nüfusa sahip olurdu” (Olivier, 2024:38).

SONUÇ

18. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarını ziyaret ederek başta İstanbul olmak üzere Ege adaları ve Anadolu’nun sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik durumu hakkında önemli gezi notları kaleme alan Fransız seyyah Guillaume Antonie Olivier’in vermiş olduğu bilgiler son derece önemlidir. Dönemin resmi kayıtları ve arşiv vesikalarının haricinde Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyıl sonlarındaki mevcut durumu hakkında bir batılının yapmış olduğu bu tespitler ve tahliller Olivier’in seyahatnamesinin değerini daha da arttırmaktadır.

Seyyah Olivier'in, 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'un ekonomik yaşantısı üzerine kaleme aldığı gözlem notları üzerine kurulu olan bu çalışmada, seyyahın bir batılı nazarıyla yaptığı gözlemlerinden birtakım çıkarımlar yapmak mümkün olmuştur. Olivier'in notlarından 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'daki gayrimüslimlerin ticari hayat içerisinde önemli bir konumda oldukları, gayrimüslimlerin (özellikle Yahudilerin) ticari kredilerin ihtiyaç sahiplerine sağlanmasında da ciddi bir finansal birikime sahip oldukları görülmektedir. Seyyah Olivier, Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu müsadere sisteminin ve güvensiz ekonomik düzenin toplumun finansman (ticari kredi) ihtiyacının karşılanması sürecinde insanlara ciddi sorunlar çıkardığının da altını çizmektedir.

Olivier'in iktisadi hayata ilişkin gözlemlerinden bir diğeri de İstanbul'un önemli bir balıkçılık, madencilik, sanayi ve tarım kenti olduğu da dairdir. Seyyahın notlarında, İstanbul'un bulunduğu coğrafi konum sebebiyle önemli bir balıkçılık faaliyetine ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Yine şehirde yapılan kömür madenciliği hakkında bilgiler veren seyyahın kömür madenciliğinin istenilen seviyelerde ve kârlılıkta olmadığını da notlarını eklemiştir. Seyyahın diğer bir tespiti de tarım ve sanayi ile ilgilidir. Olivier, İstanbul'daki tarım alanlarının yeterince ekilip dikilemediğini ve çoğu tarım toprağının âtıl ve bakımsız durumda olduğunu çiftçilerin ise çoğunlukla gayrimüslim tebaadan olduğunu söylemektedir. Seyyahın, tarım ile ilgili bu gözlemleri 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı tımar sisteminin mevcut durumunun daha iyi anlaşılması açısından da önemlidir.

Olivier'in İstanbul'daki sanayi tesisleri ile ilgili kaleme aldığı gezi notlarında bahsettiği tek tesis barut imalat sanayisidir. Seyyah notlarında, İstanbul'da aktif bir şekilde barut üretimi yapılmasına rağmen barutun kalite bakımından Avrupa seviyesinin çok uzağında olduğu ve Avrupa ince barutlarının halen Osmanlı tarafından tercih edilen bir ürün olduğundan söz etmektedir. Seyyahın İstanbul'daki barut sanayi tesislerinin durumu ile ilgili verdiği verilerden barut imalat tesislerinin savaş odaklı ve mühimmat üretimi için gereken standart barut temini nedeniyle kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Seyyahın notlarından İstanbul'da az da olsa kaçakçılık faaliyetlerinin olduğu özellikle buğday ve un kaçakçılığının yapıldığı ancak Olivier'in verdiği veriler göz önüne alındığında kaçakçılık olaylarının önemli seviyelerde olmadığı görülmektedir. Olivier'in gözlemlerinden bir diğeri de şehrin sahip olduğu ihracat potansiyeli ile ilgilidir. Seyyah, 18. yüzyıl sonlarında İstanbul limanının önemli bir ihracat merkezi olduğunu, özellikle dokuma sanayisi için gereken hammaddelerin İstanbul limanlarından Avrupa'ya nakledildiğini söylemektedir. Seyyahın tespitlerinden, 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı dış ticaretinin hammadde ihracatına dayalı şekilde geliştiği anlaşılmaktadır.

Olivier'in İstanbul'da kaldığı dönemde köle fiyatlarına ilişkin de bazı gözlemleri olmuştur. Seyyahın özellikle köle fiyatlarına dair verdiği veriler dönemin iktisadi şartları düşünüldüğünde azımsanmayacak rakamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Seyyah Olivier'in Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılmasını istediği ticari ve siyasi ittifakın her iki ülkenin yararına olacağından söz etmesi ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mevcut iktisadi durumunu batılı bir gözle eleştirerek Osmanlı iktisadına ilişkin çözüm yolları sunması da önemlidir.

Sonuç olarak, Fransız seyyah Olivier'in yapmış olduğu gözlem ve tespitler neticesinde 18. yüzyıl sonlarında başkent İstanbul'un önemli bir ekonomi merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Olivier'in batılı bir insan nazarıyla ile yapmış olduğu gözlemler, dönemin Osmanlı arşiv vesikalarındaki veriler ile teyit edildiğinde daha da anlam bulacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Haluk vd., (2011) Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Belge, Hadi (2020) "Seyyah William Ouseley'in Gezi Notlarında Amasya (1812)", Anadolu 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Diyarbakır. 777-786.
- Belge, Hadi (2021) "İsveçli Gezgin Jean Otter'in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734-1744)", Turkish Studies, Sayı 16/3, 251-266.
- Berkes, Niyazi. (2018). Türkiye İktisat Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bulut, Yücel, (2007) "Oryantalizm", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, 428-437.
- Buluttekin, Mehmet Burak, (2015) "18. Yüzyıl İstanbul Ahkam Defterlerine Göre İstanbul Tarım Sisteminin Tasnifi (1743-1750)", Turkish Studies, Volume 10/1, 195-228.
- Devellioğlu, Ferit. (2010) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 26. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, Faruk, (2011) "Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık (18. Yüzyıl-20.Yüzyıl)", Tarih Okulu Dergisi, Sayı.10, s.41.
- Eldem, Vedat, (1994) Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Genç, Mehmet, (2012) Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Gürer, Serpil. (2020). Olivier, Guillaume-Antonie, İçinde, Kozak,N (Editör), Online Türkiye Ansiklopedisi, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/Olivier-guillaume-Antonie> (Erişim tarihi: 11.08.2025).
- Haniççe, Murat-Bulut, Yücel (2020) James Morier'le 1809 Yazında Erzurum'dan Amasya'ya Seyahat", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Cilt. 126, Sayı 249, 409-448.

- Heyet, (2012) İlmihal II İslam ve Toplum, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2008). Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Müderrişoğlu, Ayşen (2019) “İngiliz Seyyah Julia Pardoe’nun Gözünden Üsküdar”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (19-21 Ekim 2018), Cilt.2, Editör: Coşkun YILMAZ, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 371-404.
- Olivier, Guillaume Antonie, (2024) Türkiye Seyahatnamesi 18. Yüzyılda İstanbul ve Türkiye, Çeviren: Oğuz Gökmen, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Olivier, Guillaume Antonie, <https://unsm-ento.unl.edu/workers/GOLivier.htm> (erişim tarihi. 22.09.2025, erişim saati. 12:20).
- Öğün, Tuncay, (2006) “Müsadere”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 67-68.
- Pamuk, Şevket, (2011) Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Şevket, (2020) Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pamuk, Şevket, (2017) Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 8. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pamuk, Şevket, (2010) Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sami, Şemseddin, (2019) Kâmûs-ı Türkî, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Sayar, Ahmed Güner, (1986) Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul: Der Yayınları.
- Somçağ, Selim, (1994) “Balıkçılık”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 17.
- Tabakoğlu, Ahmet, (2021) Türkiye İktisat Tarihi, 16. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet, (2020) Osmanlı Mali Tarihi, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet, (1985) Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tombak, Fatma, (2022) “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İngiliz Seyyah Julia Pardoe’nun Gözünden Bir Osmanlı Şehri: Bursa”, Osmanlı’da Toplum, Şehir ve Ticaret II, Editör: Erkan IŞIKTAŞ, Muhammet Nuri TUNÇ, Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Ünal, Mehmet Ali, (2013) Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ünal, Mehmet Ali, (2012) Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ünal, Mehmet Ali, (2011) Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yılmaz, Savaş, (2020) XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Karaborsacılık ve Kaçakçılık, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 30, Sayı. 2, 519-534.